

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 6, Temmuz/July 2021, ss. 511-518

Geliş Tarihi–Received Date: 18.12.2020 Kabul Tarihi–Accepted Date: 01.06.2021

ÇEVİRİ MAKALE – TRANSLATION ARTICLE

GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA İPEK YOLU*

PETER BROWN**

çev. EMİNE USLU ARICI***

ÖZ

Eski Çağ tarih yazımında yeni bir dönemlendirme olarak MS II. yüzyılın sonlarından başlayıp VIII. yüzyılın sonlarına kadar olan dönem “Geç Antik Çağ” olarak tanımlanmaktadır. Geç Antik Çağ kavramını akademik bir disipline dönüştüren isim tartışmasız Peter Brown olmuştur. Bu dönemde batı dünyası ve Akdeniz’in doğusunda dinî, siyasi, toplumsal ve ekonomik olarak köklü değişimler meydana gelmiştir. Bu süreç içinde batı ve doğu arasında siyasi, sosyo-kültürel ve ekonomik etkileşimin en göze çarpan aracı tarihî İpek Yolu olmuştur. Toplumlar arası etkileşim bilindiği üzere üç yol ile gerçekleşmektedir; savaş, göç ve ticaret. İpek Yolu, bir ticaret yolu olarak görülse de aslında çok daha fazlası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yol vasıtasıyla sadece ticaret metalleri değil ayrıca inançlar da taşınmıştır. İpek Yolu toplumlar arasında hâkim gücün bir sembolü hâline gelmiştir. Peter Brown, bu yolun Geç Antik Çağ içindeki gelişimini ve o dünyadaki etkisini yeni fikirlerin, yeni dinî güçlerin ve yeni ufukların da etkisi altında gözler önüne sermektedir.

Anahtar Kelimeler: İpek Yolu, Geç Antik Çağ, Eski Çağ, İç Asya, Roma, İran.

THE SILK ROAD IN LATE ANTIQUITY

ABSTRACT

As a new period in ancient historiography, the period starting from the end of the II century AD until the end of the VIII century is defined as “Late Antiquity”. The name that transformed the concept of late antiquity into an academic discipline has arguably been Peter Brown. During this period, fundamental religious, political, social and economic changes occurred in the western world and in the east of the Mediterranean. During this period, the most prominent mediator of the political, socio-cultural and economic interaction between west and east has been the historical Silk Road. As it is known, interaction between societies takes place in three ways; war, immigration and trade. Although the Silk Road is seen as a trade route, it is actually much more. Not only commodities but also beliefs were transported. The Silk Road has become a symbol of the dominant power among societies. Peter Brown demonstrates the development of this road in Late Antiquity and its impact on this world under the influence of new ideas, new religious forces and new horizons.

Keywords: Silk Road, Late Antiquity, Antiquity, Inner Asia, Rome, Iran.

İpek Yolu uzun zamandır serapların yeri olarak biliniyor. İpek Yolu’nun hem akademisyenler hem de genel halk için taşıdığı hayranlığı büyük ölçüde açıklayan iki akademik serap vardır.

Büyük ölçüde 20. yüzyılın başlarında Sincan çöllerindeki el yazmaları ve eserlerin muhteşem keşiflerinin bir sonucu olarak İpek Yolu, kökenleri Yunanistan ve Roma’nın uzun tanıdık dünyasında yer alan sanat ve din biçimlerinin doğuya doğru kayda değer bir şekilde genişlemesi ile ilişkilendirilmiştir. Geç Antik Çağ’daki İpek

* Peter Brown, “The Silk Road in Late Antiquity”, *Reconfiguring the Silk Road*, Ed. Victor H. Mair and Jane Hickman, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2014, ss.15-22.

** Peter Brown, Geç Roma İmparatorluğu ve Erken Orta Çağ’da Akdeniz dünyası üzerine çok önemli çalışmalar yapmış aynı zamanda “Geç Antik Çağ” olarak ifade edilen dönemi müstakil bir disiplin haline getiren alanında müstesna bir tarihcidir.

*** Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, E-Posta: emineusluarici@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0477-951X

GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA İPEK YOLU

Yolu hakkında konuşmak sadece belirli bir kronolojik dönemde (AD 300–700'den itibaren) bir bölge hakkında konuşmak değildir. Grek-Roma Akdeniz sakinlerinden ayın yüzü olarak uzak bir ortamda gerçekleşen klasik dünyanın son ve en gizemli mutasyonundan bahsetmektir. “Geç Antik Çağ'daki İpek Yolu'ndan bahsetmek değil, “İpek Yolu'ndaki Geç Antik Çağ” hakkında konuşmaktır.

Sir Aurel Stein'in Taklamakan Çölü'nün güneyindeki ölü şehirlerde (20. yüzyılın ilk on yılında) ve Albert von Le Coq'ın daha kuzeyde Turfan vahası çevresinde keşfettiği (aynı zamanda ve “Orta Asya'daki Geç Budist Antik Çağ” başlığı altında yayınladığı [1922–1923]) (*Die buddhistische Spätantike in Mittelasien*) şey, İskender'in İmparatorluğu'nun doğu sınırlarında (modern Afganistan ve kuzey Hindistan'da) ortaya çıkan Yunan sanat biçimlerinin son ve büyümlü bir değişiklik geçirmiş gibi görüldüğü bir dünyanın parçalarıydı. Taklamakan Çölü'nün kumlarında, Helenistik zarafetin uzak yankılarına rastladılar şimdi Budaların, apsaraların ya da güzel kadın ruhlarının yumuşak çizgilerinde ve Budist kozmolojinin göğünü dolduran Dionysos'un sayısız tombul kuzenlerinde, Kuzey Hindistan'daki Gandhara'dan Pamirlerin geçişlerinden ve Himalayaların eteklerinden Dunhuang'a ve oradan Çin'e giden bir yol boyunca dağıldılar. Bu onlar için bir ilham kaynağıydı. Sir Aurel Stein'in sözleriyle “Asya'nın kalbindeki bu ıssız kalıntılarda, Yunanistan ve Roma sanatı ile somut bağlantılarla bir kez daha karşılaşmak, zaman ve mekandaki tüm mesafeyi etkiliyor gibiydi.”¹

Bu keşfin neredeyse esrarengiz heyecanını anlamak kolaydır. Onu inceleyenler için Geç Antik Çağ'ın büyümlünün büyük bir kısmı, kişinin gözlerinin altında değişen klasik Yunan ve Roma antik dünyasını izlemekten meydana gelmektedir.² Eğer öyleyse o zaman Afganistan Yunan kolonilerinin kültürünün kuzey Hindistan'ın Budizmi ile karşılaştığında ve yüksek Karakurum üzerinden Çin'e ulaştığında bilinen klasik türünün en heyecan verici ve beklenmedik değişimiydi.

Le Coq ve Berlin'deki destekçileri gibi insanlar için İpek Yolu her zaman bir yoldan çok daha fazlasıydı. O, Avrasya kültür tarihindeki kayıp halkadan başka bir şey değildi. Prusya Kültür Bakanlığı'na 1914'te yazılan bir bildiri sözünde “Artık Yunanistan ve Roma'dan İran ve Hindistan'a uzanan Çin, Tibet ve Japonya'ya kadar uzağa giden zincirin farkına varabiliyoruz. Batı ve Doğu daha önce varsaymak zorunda olduğumuz boşluklar ile artık ayrılmıyor.”³

İpek Yolu'nun diğer serabına yaklaştığımızda bu heyecanı hatırdan tutmamız gerektiğini düşünüyorum. Yani; İpek Yolu'nun tamamen ticari bir kara yolu olarak görülmesi. Burada, “İpek Yolu” terimini (Seidenstrasse - çoğul olarak Seidenstrassen terimini kullanmasına rağmen) ilk kullanan kişi olan Ferdinand von Richthofen'in bir coğrafyacı olduğunu belirtmeliyiz. Le Coq ve Stein'den farklı olarak onun endişesi sanat ve kültürün nadir değişimleriyle değil, uzayla ve dünyanın modern küçülmesini yansıtan ve tahmin eden bir alan fethi ile ilgiliydi. Sonuç olarak İpek Yolu, Trans-Sibirya demiryolunun eski eş değeri olarak popüler hayal gücünde hızla yerleşti. Malların Roma ve Çin arasındaki İpek Yolu boyunca hızlı bir şekilde hareket ettiği hayal edildi. Ancak Trans-Sibirya demiryolunun uzun mesafelerinde olduğu gibi içinden geçtiği bölgelerin muazzam çeşitliliği çok az düşünülürdü.⁴

Burada yapmak istediğim şey bu iki güçlü seraptan uzaklaşarak ne elde edebileceğimizi ortaya koymaktır. İpek Yolu'nu ya Avrasya'daki uzun yollarında batı sanat tarzının ve dinin egzotik değişimlerinin büyüleyici bir konservatuarı olarak ya da modern tarzda bir ticaret koridoru olarak görmek yerine Geç Antik dönemde Çin'den İç Asya ve İran'a oradan da Bizans'a kadar geçtiği farklı toplumların önemli cazibelerindeki İpek Yolu'nu kavramaya çalışmak istiyorum.

Bunu (her biri kendi yolunda) İpek Yolu'nu, onu üreten toplumların yaşayan canlı dokusuna kavuşturmak için son yayınlarla bunu yapmaya teşvik edildim. Burada özellikle Jonathan Skaff'ın Çin'in İç Asya göçebeleri ile ilişkileri üzerine çalışmasına atıfta bulunmak istiyorum: “Avrasya Dolaşıkları”, (*Eurasian Entanglements*). “Sui-Tang Çin ve Türk-Moğol Komşuları, 580-800 (2012)”, (*Sui Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors, 580-800* (2012); Étienne de la Vaissière'nin, *Les marchands sogdiens* (şimdi Soğdlu Tüccarlar olarak tercüme edildi), (2002, 2005); Xinru Liu'nun Hindistan ve Çin arasındaki ilişkiler ve Budizm'in, ipeğin dolaşımı ve değerlendirilmesindeki rolü üzerine, sentezinde özetlenen “Dünya Tarihinde İpek Yolu (2010)”, (*The Silk Road in World History*); ve Matthew Canepa'nın son kitabı: “Dünyanın İki Gözü : Roma ve Sasani İran'ı Arasında Sanat ve Ritüel Krallık (2009)”, (*The Two Eyes of the Earth: Art and Ritual Kingship between Rome and Sasanian Iran*

¹A. Stein, *On Ancient Asian Trails*, Chicago University Press, Chicago, 1964, s. 85.

²Peter Brown, *The World of Late Antiquity: From Marcus Aurelius to Muhammad*, London: Thames and Hudson, 1971, “*The World of Late Antiquity Revisited*”, *Symbolae Osloenses* 72, 1997, s.5–90.

³Suzanna Marchand, *German Orientalism in the Age of Empire, Religion, Race, and Scholarship*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, s.422.

⁴Marchand, *age*, s.371.

(2009). Şimdi Valerie Hansen'in ustaca bir araştırmasını da ekleyeceğim: "İpek Yolu". "Yeni Bir Tarih (2012)", (*The Silk Road. A New History* (2012)).

Kısaca söylemek gerekirse: bu çalışmalardan ortaya çıkan şey; ticaret olarak adlandırabileceğimiz malların-politikaların hareketleri ve Geç Antik Çağ'da Avrasya boyunca devlet oluşumu arasındaki ayrılmaz bağlantıdır.

Bu bana de la Vaissière'in Soğdlu tüccarların "iç" tarihine ilişkin muhteşem çalışmasının mesajı gibi görünüyor. Bu tüccarları hem Soğdya'da hem de iç Asya ve Çin'de Soğdyan toplumunun bünyesine geri yerleştirdi. O, Soğdlu "tüccarları" Geç Orta Çağların İtalyan tüccarlarına benzetmektedir. Ancak, batılı bir Orta Çağ uzmanı için bu, Orta Çağ İtalya'sının sosyal tarihçelerini sevindirmek gibi sosyolojik bir solucan kutusu açmaktır. Orta Çağ İtalya'sında olduğu gibi yabancılar için çok basit görünen Soğdlular'ın ticari kimliği hemen (İtalyan tüccarları gibi) soylular, şehir cumhuriyetleri başkanları, göçebelerin ve Han Çinliler'in bulunduğu sınır toplumlarında önde gelen isimler olarak Soğdlular'ın kimliklerine karıştı. Bunlar Çinliler tarafından ticari faaliyetleriyle değil politik anlayışlarıyla tanınan Soğdlular'dı. Türk kağanlarına siyasi danışmanlık yapan ve Çin dünyası ile bozkırlar arasında arabulucu olarak hareket eden "zalim ve zeki" kişilerdi.⁵

Aynı şekilde, Çin emperyal toplumunun işleyişinin ve göçebelerle ilişkilerinin incelenmesi, ipeğin kendisini, ticaretin kendi iyiliği için değil, ondan geliştiği mali ve diplomatik bir sistem içinde yutmasına neden olmuştur, ancak ilk etapta oldukça şüpheli bir "metalaşma" olarak buna ticarete değil diplomasi dünyasına daha uygun bir şekilde ait olduğu düşünülen maddelerin "özelleştirilmesi" bile diyebiliriz. İpek ve benzeri eşyalar Doğu Avrasya'daki güç ve prestij akışının merkezinde modern devletler arasında zenginleştirilmiş uranyumun hareketi kadar merkezîydi. Soğdlular'ın ipek balyaları satın almaya ve onları kazanç için yeniden dağıtmaya çalışması Çinliler'e krallardan ve hiyerarşiden yoksun bir dünyadan gelen zayıf insanlar olduklarını kanıtladı.⁶

Çinli köylüye gelince o ve ailesi uzak İpek Yolu pazarlarını beslemek için değil vergilerini ödemek için ipek böceği ile uğraştı. Paralar ve tahıllar da para birimi olarak kullanılmış olsalar da T'ang bütçesinin yüzde elli beşinin ipek balyalarından oluştuğu söylenilmektedir.⁷ İpek, ticaret için değil kağanlara ve bakmakla yükümlü oldukları kişilere ün katmak için İç Asya dünyasına girdi. Batıya ulaşanlar göçebe derebeylerin çadırlarını ve mezarlarını doldurmak için Doğu İç Asya'da kalan geniş mal depolarından seçmelerdi. Ticaret değil, devletleşme bozkırların yöneticilerinin ufuklarında ve hesaplamalarında en üst düzeydeydi.⁸ Çoğu zaman Asya'nın bir ucundan diğer ucuna modern tarzda neredeyse mucizevi bir mal akışının bir örneği olarak benimsenen İpek Yolu, etkin bir şekilde "modernize edilmedi". İpeğin hareketi vergiler ödemek, diplomasi yapmak, şan göstermek gibi eski ihtiyaçlar tarafından tüketilir.

Bununla birlikte antik dünyanın sosyal tarihçisi genellikle entelektüel tatmin duygusuyla iç çeker. Kadın ya da erkek bir kez daha tomurcuktaki baştan çıkarıcı bir anakronizmi önledi. Antik ekonomi, ilkelerin arasında moderniteye yönelik herhangi bir iddiayı sert bir şekilde reddetti.⁹ Peki bu ne anlama geliyor? Burada İpek Yolu'nun Geç Antik Çağ'da ilişkilendirildiği kavşakların esaslarına ve koşullarına daha yakından bakmamızı öneriyorum.

Bu, her şeyden önce, ilk etapta "lüks mallar" ticaretine girmenin ne anlama geldiğini yakalamak için yaratıcı bir sıçrama içerir.¹⁰ Lüks malların taşınması kolay ve satın alınması pahalı değildi. Onlar "etkileyici" mallardı. Dünyanın uçlarından getirilen yaşamı artıran enerji, zevk ve ihtişam yükü taşıdılar. 6. yüzyılın ortalarında Bizans'ın "Cosmas Indicopleustes" için ipek aramaya gitmesi Hıristiyanların cennet özlemine uygun bir metaforu. (*Cosmos Indicopleustes, Christian Topography* 2.4)¹¹ Alışılmadık son için bir arayış oldu. Çinliler için ise tam tersine İpek Yolu dediğimiz şeye aynı derecede "Cam Yolu" da denebilir. Cam, Çin'de üretilmemiştir (ya da en sonunda sadece düşük kalitede üretilmiştir). Onunla hayal edilemeyecek kadar uzak batıdan getirilen saflık ve şeffaflık büyüsunü taşıdı. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde Çin'de keşfedilecek Suriye camının en zarif örnekleri Tang döneminde büyük Famen pagodanın (uzak doğu tapınağı) tabanına yerleştirilen bir emanetler

⁵Étienne de la Vaissière, *Histoire des marchands sogdiens*, Bibliothèque de l'Institut des Hautes Études chinoises, Paris, 2002, s.163.

⁶ de la Vaissière, *age*, s. 33-37.

⁷ de la Vaissière, *age*, s. 172

⁸ Christopher Beckwith, *Empires of the Silk Road. A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2009, s.197-199.

⁹ Peter Bang, *Commanding and Consuming the World: Empire, Tribute, and Trade in Roman and Chinese History*, In *Rome and China, Comparative Perspectives on Ancient World Empires*, ed. W. Scheidel, Oxford University Press, 2009, Ayrıca Bkz. bu ciltteki J. Manning.

¹⁰ X. Liu, *Silk and Religion. An Exploration of Material Life and the Thought of People, AD 600-1200*. New Delhi, Oxford University Press, 1996, s.2-3.

¹¹W. Wolska-Conus, *Cosmas Indicopleustes, Topographie chrétienne, Sources chrétiennes* 141, Paris, Editions du Cerf., 1968, s.353.

GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA İPEK YOLU

kutusunda bulundu. Keşfedilmemiş dünyanın batı ucundan alınan Buda'nın kalıntıları ile birlikte görünmeyenlere geri döndü, büyük pagoda 1987'de kazıldığında sadece bin yıl sonra ortaya çıktılar.¹²

Benzer bir fenomenden bahsetmişken, *Paul Freedman "Doğudan" (Out of the East)* adlı keyifli kitabında Orta Çağ batısının baharatlara olan bağımlılığından söz ediyor. "*Baharatlar ve Orta Çağ Hayal Gücü*" (*Spices and the Medieval Imagination*), Cennet'in eteklerinden alınan baharatların zevkiyle Orta Çağ Batısının üst sınıflarında ortaya çıkan gerçek "özlem"e işaret ediyor. Baharatlar, damak zevkini okşamaktan daha fazlasını yaptı. Onlar uzak Hint Okyanusu'ndan cennetin ölümüne meydan okuyan tadından başka bir şey getirmediler.¹³

Bu tür maddelerin yaratıcı ağırlığını geri kazanmak önemlidir ama bu yeterli değildir. 1750 ve 1850 yılları arasında Asya ve Afrika ticareti hakkında yazan Chris Bayly'nin "arkaik küreselleşme" anı olarak adlandırdığı şeyde onların rolü olduğunu hayal etmemiz gerekiyor.

Bu modernleşme öncesi küreselleşme düzeninde cüsseli erkekler ve onların kadınları ister köyde ister bozkırlarda olsun sıradan yaşamın her yerde yaygın olan sıkıcılığına karşı; mal, bilgili köleler, kadınlar ve hatta hayvanlar arasındaki farkları değerlendirdi. Biri, 624'te Turfan Kralı tarafından Çin imparatoruna haraç olarak sunulan, Augustus'un İtalyasındaki mezar taşlarında, tumbul formları usulüne uygun olarak yas tutan, muhtemelen minyatür Malta teriyerleri olan erkek ve dişi küçük "Roma köpekleri" çiftini düşünüyor.¹⁴

Bu kişiler tüketiciden ziyade koleksiyonerdi. Yaptıkları şey sadece toplamaktan daha fazlasıydı ... böylece bir araya getirilen insanlar, nesnelere, yiyecekler, giysiler ve davranış biçimleri koleksiyonerin özünü değiştirdi. Egzotik malların nadir olması nedeniyle kendi toplumlarında kendilerini nadir olarak öne çıkararak bu nadir malların "niteliklerini" yakalamaya çalıştılar.¹⁵

Ve bu türden "koleksiyonculuğun" en yoğun olduğu mekanlara gelince, çarşı içinde dolaşmamız pek de doğru olmayacaktı. İpek Yolu'nu canlı bir şekilde zirve konferanslarında görmek daha iyi olurdu. Bu basitçe Çin'in kuzey sınırındaki muazzam miktarda ipek balyası olduğu anlamına gelmez.¹⁶ İran'ın Orta Asya sınırında katır yükü ile gümüş sikke;¹⁷ Tuna'nın diğer ucundaki müşterilerin kullanımı için Konstantinopolis'te imal edilen, Afganistan lalları ile tamamlanmış altın para ve imitasyon "barbar" kemerleri ve kılıçları¹⁸ sübvansiyon (para yardımı) ve haraç şeklinde el değiştirmede. Bundan daha fazlası vardı. İpek Yolu'ndan bir aşağı bir yukarı geçen başlıca maddeler ve hareket biçimleri, yöneticilerin ve aristokratların bu dünyanın dışında bir dünya inşa etmek için özenle inşa edilmiş bir ortamda bulunduğu hem yerel hem de uluslararası büyüklü bir orta zemin yaratmak için kullanıldı. Burada özellikle Jonathan Skaff ve Matt Canepa'nın çalışmalarını anmak isterim.

Skaff'ın İç Asya göçebeleri ile Çin sarayı arasındaki diplomatik ilişkilere dair çalışmalarında açıkladığı şey, Han Çinlileri, Soğdular ve göçebeler bir araya geldiğinde meydana gelen yerli ve yabancı arasındaki olağanüstü bilinç düzeyidir. Konfüçyüsçü görüş; sadece Han'ın ritüeli gözlemleyebildiği ve dış barbarların hafifçe söylemek gerekirse ritüel olarak meydan okuduğuydu. Ama bu hiç de böyle değildi. VI. ve VII. yüzyılın sonlarındaki büyük Türk hegemonyalarının liderleri herhangi bir Çinli kadar dikkatliydi. 568 yılında Altay Dağları'nın eteklerinde İstemi Yabgu Bizans Büyük elçisi Zemarchus'a "dostluk usulüne göre" davrandı. Günler boyunca yabguya uygun biçimde yaklaşmak için bir çadırdan diğerine ciddiyetle taşındı.¹⁹ 631'de Budist Hacı Xuanzang, Tong Yabgu kampında (Issık Göl yakınlarındaki Tien Shan'ın karşısında) gördüklerine şaşırıldığını itiraf etti. "Keçe çadırlarında hükmetse de sarayın asil bir güzelliği vardı."²⁰

Gerçekten de böyle ciddiyetle saraya çıkmamak bir tehlike sinyaliydi. Karşılıklı olarak anlaşılabilir törenlerin olmaması hem şaşırtıcı hem de korkutucuydu. Katholikos Viroy'un 626 yılında beklenmedik bir şekilde kuzey bozkırlarından trans-Kafkasya Albania'nın zengin ovasına indikten sonra Hazar kampına yaptığı elçiliğinin anlatımı bilinmeyen bir düşman karşısında bir korku anını anlatır:

¹² An Jiayao, "When Glass Was Treasured in China" In *Nomads, Traders and Holy Men along China's Silk Road*, ed. A.L. Juliano and J.A. Lerner, pp. 79–94. Silk Road Studies 7. Turnhout: Brepols.

¹³ Paul Freedman, *Out of the East. Spices and the Medieval Imagination*, New Haven, CT: Yale University Press, 2008.

¹⁴ Edward Schafer, *The Golden Peaches of Samarkand., A Study of Tang Exotics*. Berkeley: University of California Press, 1963, s.77.

¹⁵ Chris Bayly, "Archaic" and "Modern" Globalization in the Eurasian-African Arena", In *Globalization in World History*, ed. A.G. Hopkins, London: Pimlico Press, 2002, s.51-52.

¹⁶ de la Vaissière, *age*, s. 197

¹⁷ Jairus Banaji, "Precious Metal Coinages and Monetary Expansion in Late Antiquity", In *Dal "Denarius" al "Dinar." L'Oriente e la moneta romana*, ed. F. De Romanis and S. Sorda, 2006, s. 265–303. Rome: Istituto italiano di numismatica.

¹⁸ Birgit, Arrhenius, *Merovingian Garnet Jewelry: Emergence and Social Implications*. Stockholm: Almqvist and Wiksell, 1985.

¹⁹ R.C. Blockley, *The History of Menander the Guardsman*. Liverpool: Francis Cairns, 1985, s.115. M., Whitby, and M. Whitby, *The History of Theophylact Simocatta: An English Translation with Introduction and Notes*. Oxford: Clarendon Press, 1986, s.7.8.6-12., de la Vaissière, "Maurice et le Qaghan: à propos de la digression de Théophylacte Simocatta sur les Turcs", 2010, *Revue des études byzantines* 60:219–24.

²⁰ Samuel Beal, *The Life of Hieuen-Tsiang by Shaman Hwui-li*, Kegan Paul, London, 1911, s.42-43.

“Orada onları ağır yüklü deve sıraları gibi... karınları şişmiş keçi derisi gibi diz çökmüş halde gördük. Onlardan önce geleneksel kadeh taşıyıcılarımızdan hiçbiri yoktu ve kralın oğlunun bile hizmetçisi yoktu; ancak kalkanlar ve mızraklarla donanmış askerler dikkatli bir nöbet tuttu.”²¹

Bu tür açık güç sahneleri bozkırlarda ve büyük imparatorluklar arasındaki ilişkilerde nadirdi. Çoğu karşılaşma göçebeden ve yerleşik dünyadan gelen motiflerin birleştirildiği özenle oluşturulmuş bir dünyada gerçekleşti. Ancak bu brikolaj diplomasinin yürütülmesi ile sınırlandırılmamıştı. İpek Yolu boyunca kültür ilişkisi temasını, bilinen ve egzotik olanların bilerek bir araya getirildiği bu anlar ışığında gördüğümüzü önererek bitireyim.

Çin ve göçebe dünya arasındaki İç Asya hegemonyaları ve yerleşik halklar arasındaki ve daha çok batıda Bizans ve İran arasındaki kültürel etkileşimin doğasına dair eski tartışmaların kültürel değişimin yanlış modelleriyle altüst edilmesi beni şaşırttı. “Etkiler” uzak bölgelerden dikkatsiz bir şekilde seyahat ediyor gibi görünmektedir. Bizans, soğuk algınlığına yakalanacak kadar “doğu etkilerine” tutulur.

Fakat kültürel temasları, farklılıkların kendi başlarına değer gördüğü ve bilinçli olarak ayırmanın işaretleri olarak yerleştirildiği bir “arkaik küreselleşme” süreci açısından görürsek ne olur? Bu, özellikle kültür temasının ana mekânlarının - mahkemeler ve diplomatik değişimler gibi - oyunun adı bitişik olduğunda geçerli olacaktır. Bu ayrıcalıklı ortamlarda farklı kültürlerden unsurların ustaca kolajı kendi dünyasını yaratmak için bir araya geldi. Diplomatik değişimlerin saraylar, çadırlar ve hükümet merkezleri asla basit bir şekilde ev sahibi toplumun merkezî değerlerinin yoğunlaşması değildi. Bilâkis dikkatli bir şekilde “mekansızlar” inşa edildi. Bu zemine karşı hareket edenler bir şekilde biraz “bu dünyanın dışında” göründü. Onların diplomatik muhatapları tarafından temsil edilen yabancı dünyadan olduğu kadar kendi toplumlarının ortalama üyelerinden de uzaktaydılar.

Bu izlenim Matt Canepa’nın Bizans ve Pers arasındaki sanatsal ve törensel ilişkileri incelemesi ile doğrulanmıştır. Egzotik motiflerin, maddelerin veya mekanların sergilenmesi yoluyla ortaya çıkan normal çevrenin kasıtlı ihlallerinin psikolojik etkisini ölçmemize meydan okuyan bir çalışmadır. Konstantinopolis’teki Aziz Polyeuktos Kilisesi’nde Sasani siva işi gibi görünecek şekilde oyulmuş mermer yüzeyleri; imparatorluk sarayında bir polo alanı olduğunu bilmek; yan koridorların mozaik tavanlarına yerleştirilen motiflerle Ayasofya’yı doğu ipek küppeli bir yapı olarak algılamak ne anlama geliyordu?²²

Son olarak, farklılıkların peşinde koşmak İpek Yolu dinlerinin; Budizm, Nestorian Hıristiyanlığı ve Maniheizm’in kaderine biraz ışık tutabilir. Maniheizm örneğini ele alalım. Gerçekten de bir zamanlar Hippo’lu Aziz Augustine’i genç bir taraftar olarak iddia eden bir dinin cömertçe aydınlatılmış el yazmalarının Turfan vahasında keşfedilen ilkler arasında olması dikkat çekicidir. Jiaohe ve Qoço’nun (Gaochang) boş kerpiç sokaklarında yürürken bir ürperti ile Şarlman’ın Batı Avrupa’da hüküm sürdüğü sırada çoğumuz tarafından geç Roma İmparatorluğu’ndaki kasvetli, sinsi ve şiddetli bir şekilde zulüm gören Hıristiyan mezhebi olarak bilinen Maniheizm, birkaç yüzyıl boyunca Uygur Kağanlığının yerleşik diniydi.

Peki bu Maniheizm nasıl yerleşti? Burada Xavier Tremblay’ın çalışması, *Pour une histoire de la Sérinde* (2001), Uygur imparatorluğunun Maniheizminin tuhaf dünyasına bir yol sunuyor.

Maniheizm oradaydı çünkü (diğer birçok lüks gibi) farklıydı. Museviliğin aşağı yukarı aynı zamanda batı bozkırlarında Hazarlar tarafından himaye edildiği gibi Maniheizm de Uygur Kağanlığını Çinli komşularından ayırdı. Aynı zamanda kağan sarayını büyük ölçüde Budist konutlarından ayırdı. Turfan Maniheizmi, Part edebi metinlerinden doğmuş uzun süredir ölmekte olan barok bir dindi. 18. yüzyılda Dresden Katolik Mahkemesi, Saksonya’nın ezici Lutheran nüfusu üzerinde (kırılgan ihtişamlı) hüküm sürdüğü gibi bir Budist nüfusun üzerine tünemiş büyük törenler ve zengin dua kitaplarının bir diniydi.²³ Maniheizm, Çin’in düz çizgili duvarıyla çevrili yeni şehri Ordu Balık kalesinin tepesine tünemiş Uygur kağanının büyük altın çadırı kadar çarpıcı bir farklılık işaretliydi.²⁴

Bütün bunlar ne anlama geliyor? “Arkaik küreselleşme”nin bu unsurlarının modern bir ticari otoyolmuş gibi İpek Yolu boyunca mal çeken pazarın görünmez eliyle değil sürekli diplomasi ve savaşla ön plana çıktığını öne sürerek bitirmeme izin verin. Bu unsurlar İpek Yolu boyunca ve çevresinde uzanan krallıklar arasında nadir

²¹ Charles J.F. Dowsett, Translation. *The History of the Caucasian Albanians* by Movses Dasxuranc’i, Oxford University Press, London, 1961, s.99.

²² Matthew Canepa, *The Two Eyes of the Earth.*, Art and Ritual Kingship between Late Rome and Sasanian Iran. Berkeley: University of California Press, 2009, s.210-220.

²³ Xavier Tremblay, *Pour une histoire de la Sérinde: Le manichéisme parmi les peuples et religions de l’Asie Centrale d’après les sources primaires*, 2001, s.121-122.

²⁴ Jonathan Skaff, *Eurasian Entanglements*, Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors, 580– 800. Oxford: Oxford University Press, 2012, Chapt.5.

GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA İPEK YOLU

görülen bir ara görünürlük anını meydana getirmek için 6. ve 7. yüzyılın başlarında özel bir canlılıkla birleşti.

Günün oyunu modern hayal gücünün büyük oyunu değildi. Orta Doğu'nun büyük güçlerinin Bizans ve İran İpek Yolu'nun batı ucundaki geniş çaplı ticaret savaşlarına doğrudan dahil olduğunu öne süren görüşlerden şüpheliyim. Yemen ve Etiyopya'nın en güneyine kadar uzanan vekalet savaşlarıyla da savaşmadılar. Modern devletlerin kapsamlı erişiminin olmadığı hâlâ yerel birimlerden oluşan bir dünyayla karşı karşıyayız.

Ama görünmezlik oradaydı. Bu, Avrasya'nın bir ucundan diğer ucuna, günün oyununun kralların yarışan ihtişamının oyunu olduğu anlamına gelir. Seylan sarayındaki Bizans ve Pers büyükelçileri kendi imparatorluklarının ihtişamını kendi madeni paralarının alışı ve kalitesinde sergilemek için ceplerinden madeni para çıkaracaklardı. (Cosmas Indicopleustes, Christian Topografya 11.18)²⁵ Augustus İtalyasında dolaşan evrensel imparatorluk hayallerinin sessizce terk edildiğini belirtmek ilginçtir. Bunun yerine Bizanslılar, İranlılar ve hatta Çinliler birçok krallığın dünyasını kabul ettiler. Fakat bu krallıklar şimdi karmaşık hiyerarşilerde sıralandı. Bir Hıristiyan Bizanslı olan Cosmas Indicopleustes için Roma İmparatorluğu Numero Uno idi: Mesih'in doğumuyla olan ilişkisi - çoğu zaman hırpalanmış olsa da - zamanın sonuna kadar hayatta kalmasını sağladı. Buna karşılık Pers, şerefli bir ikinciliğe yerleştirildi: Çünkü Mesih'e ibadet eden Doğu'nun Üç Kralı için İran'dan gelmişti. (Cosmas Indicopleustes, Hıristiyan Topografyası 2.75-77)²⁶ Kızıldeniz'in eteğindeki Axum'da - Etiyopyalı Kebra Nagast için erken bir tarihlere kabul edersek - Bizans, Kral Süleyman'ın soyundan gelen Ortodoks Monofizit Negus of Abyssinia'dan sonra ikinci sıradaydı (Debié 2010).²⁷ Bağdat'ın güneyindeki Ctesiphon'da Kısra I. Anuşirvan'a atfedilen büyük sarayda Taq-i Kısra'nın büyük kemerinin altında üç tahtın durduğu söyleniyordu. Bunlar, kralların kralının üç vasaflına - Bizans Rum Kralı, Türklerin hükümdarı ve Çin Kralı - derebeylerine mahkemeye vermek istemeleri durumunda hazırlandı. (Payne) Çin'de Batı topraklarının atlasları krallıktan krallığa Konstantinopolis'e kadar uzandı. Bu uzak batı topraklarından (Malta toprakları ve dahası) büyükelçiliklerin gelişi Çin resmî yıllıklarında gerektiği gibi not edildi (Mikawaya ve Kollautz 1984).

Bu krallıkların en batısı olan Bizanslı Kayser, İranlı Kısra ve Axumlu Negus, Peygamber Muhammed'in hitap ettiğine inanılan mektuplar önemli değerleri idi. İslam'a boyun eğmeleri ya da sonuçlarıyla yüzleşmeleri istenmiştir. Oyun değişmişti. VII. yüzyıl boyunca, eski bir dünya düzeninin hiyerarşilerine sabırsız olan evrensel bir din, İpek Yolu boyunca bir "arkaik küreselleşme" sistemini yönlendiren yönetimlerin yarışında yerini aldı. Pers Krallığı yıkıldı. Bizans yüzyıllardır duvara sabitlendi. VIII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Müslüman orduları T'ang'ı Pamir'lere karşı kovaladılar ve Soğdya'nın ticaret şehirlerini sömürdüler. İpek Yolu'nun varlığı devam etti. Ama artık MS 300 ile 700 yılları arasında İpek Yolu boyunca böylesine canlılıkla yaşamış olan geç bir Antik Çağ'ın kendine özgü kültürel, dinî ve diplomatik hayatı değildi.

KAYNAKÇA

AN, Jiayao, "When Glass Was Treasured in China", *In Nomads, Traders and Holy Men along China's Silk Road*, ed. A.L. Juliano and J.A. Lerner, Silk Road Studies 7. Turnhout: Brepols, 2002, ss.79-94.

ARRHENIUS, Birgit, *Merovingian Garnet Jewelry: Emergence and Social Implications*. Stockholm: Almqvist and Wiksell, 1985.

BANAJI, Jairus, "Precious Metal Coinages and Monetary Expansion in Late Antiquity", in *Dal "Denarius" al "Dinar." L'Oriente e la moneta romana*, ed. F. De Romanis and S. Sorda, Rome: Istituto italiano di numismatica, 2006, ss.265-303.

BANG, Peter, "Commanding and Consuming the World: Empire, Tribute, and Trade in Roman and Chinese History", in *Rome and China. Comparative Perspectives on Ancient World Empires*, ed. W. Scheidel, Oxford: Oxford University Press, 2009, ss.100-120.

BAYLY, Chris, "Archaic" and "Modern" Globalization in the Eurasian-African Arena", in *Globalization in World History*, ed. A.G. Hopkins, London: Pimlico Press, 2002, ss.47-93.

²⁵ Wolska-Conus, *age*, s.349-51.

²⁶ Wolska-Conus, *age*, s.391-95.

²⁷ Muriel Debié, *Le Kebra Nagast éthiopien: une réponse apocryphe aux événements de Najran?* In *Juifs et chrétiens en Arabie aux Ve et VIe siècles: regards croisés sur les sources*, ed. J. Beaucamp, F. Briquel-Chatonnet, and C.J. Robin, pp. 2010, s. 255-78. Paris: Centre d'histoire et civilisation de Byzance.

PETER BROWN

- BEAL, Samuel, *The Life of Hieuen-Tsiang by Shaman Hwui-li*. London: Kegan Paul, 1911.
- BECKWITH, Christopher, *Empires of the Silk Road. A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present*, Princeton University Press, 2009.
- BLOCKLEY, Roger, *The History of Menander the Guardsman*. Liverpool: Francis Cairns, 1985.
- BROWN, Peter, *The World of Late Antiquity: From Marcus Aurelius to Muhammad*. London: Thames and Hudson, 1971.
- *The World of Late Antiquity Revisited, Symbolae Osloenses 72*, 1997, ss.5-90.
- CANEPA, Matthew, *The Two Eyes of the Earth. Art and Ritual Kingship between Late Rome and Sasanian Iran*. Berkeley: University of California Press, 2009.
- DEBIÉ, Muriel, “Le *Kebra Nagast* éthiopien: une réponse apocryphe aux événements de Najran?” in *Juifs et chrétiens en Arabie aux Ve et VIe siècles: regards croisés sur les sources*, ed. J. Beaucamp, F. Briquel-Chatonnet, and C.J. Robin, 2010, ss.255-78.
- VAÏSSEÏÈRE, de la, Étienne, *Histoire des marchands sogdiens*. Bibliothèque de l’Institut des Hautes Études chinoises 32. Paris: de Boccard, 2002.
- *Sogdian Traders: A History*, trans. J. Ward. Leiden: Brill, 2005.
- “Maurice et le Qaghan: à propos de la digression de Théophylacte Simocatta sur les Turcs”, *Revue des études byzantines* 60, 2010, ss.219-24.
- DOWSETT, Charles James Frank, *The History of the Caucasian Albanians by Movses Dasxuranc’i*. London: Oxford University Press, 1961.
- FREEDMAN, Paul, *Out of the East. Spices and the Medieval Imagination*. New Haven, CT: Yale University Press, 2008.
- HANSEN, Valeire. *The Silk Road: A New History*, Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Le Coq, A. von. 1922–1923. *Die buddhistische Spätantike in Mittelasien*, Berlin: D. Reimer,
- LÛU, Xavier, *Silk and Religion. An Exploration of Material Life and the Thought of People, AD 600–1200*, New Delhi: Oxford University Press, 1996.
- *The Silk Road in World History*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- MARCHAND, Suzanna, *German Orientalism in the Age of Empire. Religion, Race, and Scholarship*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- MÏKAWAYA - KOLLAUTZ, “Ein Dokument zum Fernhandel zwischen Byzanz und China”, *Byzantinische Zeitschrift* 77, 1984, ss. 6-19.
- PARKER, Grant, *The Making of Roman India*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- PAYNE, Richard, “Cosmology and the Expansion of the Iranian Empire in Late Antiquity, 502-628 CE.” *Past and Present* 220(1), 2013, s.3-33.
- SCHAFER, Edward, *The Golden Peaches of Samarkand. A Study of T’ang Exotics*, Berkeley: University of California Press, 1963.
- SKAFF, Jonathan, *Eurasian Entanglements. Sui-Tang China and Its Turko-Mongol Neighbors, 580– 800*, Oxford: Oxford University Press, 2012.
- STEIN, Aurel, *On Ancient Asian Trails*, Chicago: Chicago University Press, 1964.

GEÇ ANTİK ÇAĞ'DA İPEK YOLU

TREMBLAY, Xavier. 2001. *Pour une histoire de la Sérinde: Le manichéisme parmi les peuples et religions de l'Asie Centrale d'après les sources primaires*, Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

WHITBY, Michael, and Mary WHITBY, *The History of Theophylact Simocatta: An English Translation with Introduction and Notes*. Oxford: Clarendon Press, 1986.

WOLSKA-Conus, Wanda, *Cosmas Indicopleustes. Topographie chrétienne, Sources chrétiennes* 141; 159; 197, Paris: Éditions du Cerf., 1968, 1970, 1973.